

УДК 821.161.2

О. О. Юрчук,

доктор філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ecenin@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2028-9211

ВІЗІОНЕРСЬКО-ПРОРОЧА УТОПІЯ ІВАНА ФРАНКА (ЗА ПОЕМОЮ "МОЙСЕЙ")

У статті актуалізовано поему Івана Франка "Мойсей" як візійно-пророчу утопію, яка, з одного боку, позначена авторською потребою осмислити власний життєвий шлях, з іншого – містить окреслення у межах алюзійного простору "єврейський народ – український народ" неоптимістичної перспективи майбутнього України з огляду на її колонізований статус. Письменник доводить, що народ, вихований у рабстві, навіть досягнувши обіцяної Богом землі / отримавши державність, не зможе реалізувати власної національної сутності.

Ключові слова: візійно-пророча утопія, пророцтво, колоніалізм, антиколоніалізм.

Постановка проблеми. Теоретик постколоніалізму Гаятрі Чакраворті Співак у есеї "Death of a Discipline" акцентує на тому, що спроби новітнього літературознавства вдатися до "транснаціонального прочитання літератур" найперше потребують переосмислення минулого соціокультурного досвіду. Цей процес аналітичної ревізії має здійснюватися з урахуванням філософсько-світоглядної, когнітивної та іншої специфіки культур, що постали на уламках імперій або які на певному історичному етапі були змушені співіснувати з колоніальними практиками, приймаючи моделі імперського дискурсу. Без ревізій, спрямованих на перепрочитання імперських дискурсивних практик і форм, новітнє літературознавство залишатиметься заручником "теорії пригнічення" (*subaltern theory*), яка детермінована "невитісненими" спогадами національних культур про минулі травми й катастрофи, що пов'язані з перебуванням у складі імперського тіла.

У такому разі в сучасному літературознавстві важливо здійснити деконструктивістський підхід (у широкому сенсі цього поняття) до історії літератури, сфокусувати дослідницьку увагу на формах долання колоніалізму та моделях інтеграції (або й реінтеграції) новітніх літератур у сучасний соціокультурний простір. Новітнє літературознавство потребує концептуально цілісної ревізії попередніх культурно-історичних канонів і традицій, зокрема в аспекті ревізювання "структур влади" (М. Фуко). Без цього нова постколоніальна мультикультурна чи транскультурна ідентичність як гносеологічна основа сучасної культури поставатиме неповною.

З огляду на це ревізії потребують постаті, тексти, що були введені в літературний канон. У пропонованій студії вдамося до постколоніального прочитання поеми "Мойсей" Івана Франка. Чи не вперше в українському літературознавстві пророча візія, яку містить поема, буде дешифрована як неоптимістична.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В українському літературознавстві виокремлено самостійну галузь – франкознавство, у межах якої здійснюється дослідження літературної творчості Івана Франка. Зауважимо, що інтерпретація поезики мистецької спадщини письменника певний час залежала від ідеологічних маркерів, які пропонувала українська колоніальна дійсність. Насамперед мова йде про радянське франкознавство, в якому превалював російсько-імперський характер розуміння творчості знакових для української культури постатей. Іван Франко як інтелектуальний феномен певним чином став полем для культурної колонізації, коли акцентувалася увага на російському чинникові у його творчості – інтернаціональні зв'язки, пієтет до російської культури. Однак українські дослідники творчості Каменяра намагалися "вилузитися" з однотипності ідеологічних маркерів і сформувати багатовимірний мистецький франкознавчий проект. Це дослідження Михайла Возняка, Леоніли Міщенко, Івана Денисюка, Тараса Салиги та інших.

Незалежність України сприяє зміні ситуації й в українському франкознавстві. З'являється низка досліджень, у яких автори пропонують нову, постімперську інтерпретацію творчого доробку Івана Франка. Варті пильної уваги праці Ярослави Мельник "З останнього десятиліття Івана Франка" (1999 рік), Тараса Пастуха "Поетичне мислення Івана Франка" (2003 рік), Валерія Корнійчука "Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики" (2004 рік), Богдана Тихолоза "Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії" (2005 рік), Романа Голода "Іван Франко та літературні напрями кінця ХІХ – початку ХХ століття" (2005 рік), Тамари Гундорової "Франко не Каменяр. Франко і Каменяр" (2006 р.), Миколи Ткачука "Лірика Івана Франка" (2006 рік), Ярослава Грицака "Пророк у своїй вітчизні" (2006 рік), Тараса Салиги "Франко – Каменяр" (2007 рік), Петра Іванишина "Іван Франко і національне буття: герменевтичні акценти" (2016 рік) та інших франкознавців.

Мета статті – проаналізувати візійно-пророчу візію Івана Франка в поемі "Мойсей".

Виклад основного матеріалу. Поема "Мойсей" Івана Франка позначена логічною авторською потребою зревівувати власний життєвий шлях, а також містить візіонерсько-пророчу утопію, в якій осмислюється у межах аллюзійного простору "єврейський народ – український народ" неоптимістична перспектива майбутнього України з огляду на її колоніальний статус. Як слушно зауважує Т. Гундорова, "...біблійно-мітологічна основа та символічна постать Мойсея дали Франкові змогу поєднати раціональний аналіз із ірраціональним та мітологічним, а в художньому аспекті – синтезувати ліричні рефлексії, психологічні сугестії та моралізаторські притчі" [1: 141].

Іван Франко визначає український народ у пролозі як гноблений ("Невже тобі на таблицях залізних / Записано в сусідів бути гноєм... " [2: 525]), не визнає своїх героїв ("Задарма край твій весь политий кров'ю / Твоїх борців?" [2: 525]). Він також не володіє власним словом:

Задармо в слові твому іскряється
І сила, й м'якість, дотеп, і потуґа,
І все, чим може вгору дух підняється?
Задармо в пісні твоїй ллється туга,
І сміх дзвінкий, і жалоці кохання,
Надій і втіхи світляная смуга? [2:525].

Мойсей у притчах називає свій народ гіршим із-поміж інших (не має жодного таланту). Найбільшою провинною його є відлучення від рідної мови, а отже, втрата метафізичної зброї.

Слово в поемі – самодостатнє, не дотичне до нації, або антизброя – гріхове мовлення Авірона й Датана, що збурує людей супроти Бога, а тому веде до саморуїнування. Єдиним носієм справжнього слова є пророк Мойсей, однак його пророцтво не потрібне народу, який не позбувся здатності чути, але позбавлений здатності розуміти.

Захисною реакцією на недолугість рідного народу стає в Івана Франка визнання його духовної вищості. Цю ідею він реалізує через дзеркальне відображення єврейського народу (народу Мойсея) – українського народу (його народу). Іван Франко вказує на вибраність євреїв, їх історичне призначення духовного панування над світом:

О Ізраїлю, ти той посол,
І будущий цар світу!
(...)
Твоє царство не з сеї землі,
Не мирська твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
Світова забава [2: 525].

Через ототожнення власної долі з долею Мойсея Іван Франко долучає до цієї місії й український народ. Ця ідея особливо приваблива в кризові часи. За неможливості забезпечити для свого народу автономний територіальний простір, що посилюється нівеляцією духовної / національної ідентифікації, культурно-політична еліта вдається до творення міфу про його майбутню всесвітню місію.

Любов Мойсея має й мазохістський характер. Принижуючи народ, він готовий і сам бути заради нього / ним приниженим. Мазохістське бажання страждати долучає Мойсея до його народу (за прикладом дзеркала – Івана Франка до українського), встановлює національну ідентичність героя. Франкове визначення Мойсеєвого єврейства тотожне до біблійного: "...і побачила немовля; і ось, дитина плаче (у корзині); й змилостивилась над ним (дочка фараона) і сказала: це із єврейських дітей..." [3:70].

Тлумачі біблійних текстів зазначали про походження імені Мойсей (євр. Моше) від єгипетських Мосе чи Месу [4:152]. Єврейське ім'я Моше і єгипетський варіант Мосе / Месу несуть різне семантичне навантаження: Моше перекладається як "той, хто рятує", "той, хто виводить", Мосе/Месу означає "дитина", "син". За іудейськими переказами, Мойсей, попри виховання серед єгипетської аристократії, ще в дитинстві відчув бажання долучитися до віри *своїх предків*. Це дає підставу для сумніву в правомірність твердження Зигмунда Фрейда, що Мойсей був сином єгипетського аристократа; він, належачи до вищої касті, погодився принести рабському народу розуміння божої обраності [5]. В контексті аристократичної концепції розуміння постаті Мойсея погоджуємося з поглядом Ніли Зборовської, яка, осмислюючи українську колоніальну ситуацію, вказує, що "опонуючи кулішівському образу українського народу як несвідомої "черні", І. Франко створив *аристократичну концепцію українського народу як єдиної "многодушної" родини, пробудженої до буття учителем монотеїзму* – пророком Мойсеєм" [6: 151].

Визнання свого єврейства (Мойсей) – українства (Іван Франко), а отже, залучення себе до кола "недолугого" народу оприявнює українсько-інтелігентський мазохізм. Потреба самопониження героя визначає й епізод із життя Мойсея, який Каменярь творчо трансформує: "Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не призаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні" [2: 634].

Ідея непотрібності власної жертви – центральна в поемі. Мойсей Івана Франка, на протипагу біблійному, вмирає самотнім та покинутим народом і Богом. Еволюціонувавши від драгоманівського

всезагального до прочитання всесвітнього крізь призму національного, мислячи його найвагомимим і самоцінним, Іван Франко обирає для себе іпостась пророка, якого можна / потрібно зрадити, але який сам на це права не має / не хоче мати.

Співвідносячи себе з предтечею, а тих, хто з ним ішли, – з минулим / мертвим, Мойсей дозволяє собі сумнів не так у можливості досягти обіцяної землі, як у її придатності забезпечити створення нової Держави (після побаченої обітованої землі):

І упав він лицем до землі:

"Одурив нас Єгова!" [2: 566].

Тому не дивно, що Мойсей / Іван Франко покладає надії на дітей, до яких "пророцькі слова перейшли / В кров і душу..." [2: 528]. Пророцтво про майбутнє звільнення народу втілене в образі Єгошуа, який помститься за Мойсея і пробудить людей від сну. Більшість критиків сприймають таку кінцівку поеми як прорив Івана Франка від сумнівів до усвідомлення потрібності своєї праці.

Образи Єгошуа й повсталого народу уособлюють Франкове налаштоване на перемогу каменярство, але останніми рядками він послідовно підкреслює, що, крім духовного піднесення, призначення його народу:

Простувать в ході духові шлях

І вмирати на шляху [2: 571].

Важливу роль у поемі відіграє образ демона Азазеля, якому Іван Франко надає божественної функції – показати Мойсеєві Палестину (в Біблії це робить Бог). Франкова концепція Азазеля відрізняється від біблійної. У Старому Завіті Азазель – це цап, на якого Аароном покладено гріхи євреїв; у поемі – демонічний пророк, призначення якого не так випробувати героя сумнівом, як передати йому демонське пророцтво про нещастя його народу на обіцяній землі. Цим у творі Івана Франка подвійно закріплена ідея стражденності обраного народу: апокаліптичне пророцтво Азазеля й останні рядки поеми, де людям обіцяється вічний час, сповнений туги й жаху.

Іван Франко пропонує у поемі три іпостасі Азазеля: голос у пустелі; демонічний ангел-пророк; жінка / мати. Кожна із них (масок-ролей) позначена певним смисловим навантаженням, і всі можна сприймати як двійників, що кодують у собі неусвідомлені бажання Мойсея. Голос виражає сумнів головного героя, чи справді він був пророком Божим. У момент відчаю чи невдачі відбувається трагічне нерозрізнення власного Его й Божого поведирства):

Ах, від слів тих я чую себе

Сто раз більш в самотині!

Хто ти, вороже? [2: 554].

Припущення, що Азазель є тіньовим двійником-партнером головного героя, дає підстави стверджувати, що в такому його перебиранні на себе місії Бога – говорити народу про майбутнє – присутнє витіснене Мойсеєве бажання стати рівним зі своїм творцем.

Образ жінки-матері виявляє неусвідомлене прагнення героя бути слабким і захищеним. Стосовно матері / демона Мойсей обирає позицію ображеного сина. Він закидає їй нелюбов:

Ти не мати моя!

З твоїх слів

Не любов помічаю [2: 561].

Нелюбов породжує відчай – "відмовив понуро". Жіноче мовлення містить тривірневе самовизначення: вона – мати, яка називає Мойсея сином; диявольська сила – демон Азазель; частина Бога:

Ти кленеш мене ним, а я ж сам

Його сили частина [2:562].

Пророцтво Мойсея / Івана Франка декодує опозицію слова й справи: народ, що не володіє власною мовою, не спроможний використати мову як зброю. Зрозумівши це, Мойсей пророкує євреям перехід від слова до справи в образі Єгошуа, який підніме повстання. Однак жоден із варіантів не забезпечують щастя народу, призначення якого – страждати. Це спонукає думати про пророцтво Івана Франка як неоптимістичне: він доводить, що народ, народжений у рабстві, навіть досягнувши обіцяної Богом землі / отримавши державність, не зможе реалізувати власну національну сутність.

Висновки та перспективи подальших досліджень проблеми.

Отже, попри те, що пролог поеми "Мойсей" (особливо рядки: "Та прийде час, і ти огнистим видом / Засяєш у народів вольних колі...") цілком оптимістичний. Однак, на нашу думку, йому опозиціонує кінець поеми:

І підуть вони в безвість віків

Повні туги й жаху[2:571].

Саме прикінцеві рядки дозволили нам зробити наукове припущення, що пророцтво Мойсея / Івана Франка все ж неоптимістичне. Він бажає, щоб його народ "засяв серед вольних" (пролог), але передбачає йому "віки туги й жаху".

Столітній історичний досвід після Івана Франка, на жаль, не спростовує цього неоптимістичного пророцтва. З огляду на це пропонується вище студія видається актуальною, а наступні дослідження творчості митця в контексті постколоніального прочитання перспективними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 352 с.
2. Франко І. Твори : В 3 т. Т. 1 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1991. – 672 с.
3. Біблія. – Брюссель, 1998. – 756 с.
4. Мень А. Вестники Царства Божия / Александр Мень. – Брюссель, 1986. – 647 с.
5. Фрейд З. Человек по имени Мойсей и монотеистическая религия / З. Фрейд. – Санкт-Петербург : Издательский Дом "Азбука класики", 2009. – 245 с.
6. Зборовська Н. Код української літератури: проєкт психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.

REFERENCES (TRANSLATED&TRANSLITERATED)

1. Hundorova T. Franko ne Kamenyar. Franko i Kamenyar [Franco is not a Stonemason. Franko and a Stonemason] / Tamara Hundorova. – K. : Krytyka, 2006. – 352 s.
2. Franko I. Tvory : V 3 t. T. 1 [Works : in 3 Volumes. Volume 1] / Ivan Franko. – K. : Naukova dumka, 1991. – 672 s.
3. Bibliya [Bible]. – Bryusel', 1998. – 756 s.
4. Men' A. Vestnyky Tsarstva Bozhyya [The Messengers of the Kingdom of God / Aleksandr Men'. – Bryussel', 1986. – 647 s.
5. Freyd Z. Chelovek po imeny Moysey y monoteystycheskaya relyhyya [A Person Named Moses at the Monotheist Religion] / Z. Freyd. – Sankt-Peterburh : Yzdatel'skiy Dom "Azбуka klasyky", 2009. – 245 s.
6. Zborovs'ka N. Kod ukrayins'koyi literatury : proekt psykhoistoriyi novitn'oyi ukrayins'koyi literatury [The Code of Ukrainian Literature : the Project of Psychohistory of Modern Ukrainian Literature] : [monohrafiya] / Nila Zborovs'ka. – K. : Akademydav, 2006. – 504 s.

Юрчук Е. А. Визионерски-пророческая утопия Ивана Франко (по поэме "Моисей").

В статье актуализировано поэму Ивана Франко "Моисей" как визионерски-пророческую утопию, которая, с одной стороны, обозначена авторской необходимостью осмыслить собственный жизненный путь, с другой – содержит осмысления в рамках аллюзийного пространства "еврейский народ – украинский народ" с позиции неоптимистической перспективы будущего Украины учитывая ее колониальный статус. Писатель показывает, что народ, воспитанный в рабстве, даже достигнув земли обетованной / получив государственность, не сможет реализовать собственной национальной сущности.

Ключевые слова: визионерски-пророческая утопия, пророчество, колониализм, антиколониализм.

Yurchuk O. O. Prophetic and Visionary Utopia by Ivan Franco (the Poem "Moses").

In modern literary is very important to make a deconstruction approach (in the broadest sense) in the history of literature, focus our research attention on overcoming colonialism forms and models of integration (or reintegration) of new literature in the modern social and cultural space. Modern literary needs conceptually coherent revision of previous cultures and historical canons and traditions, particularly in terms of revising approaches "structures of power" (Foucault).

The proposed studies will use to postcolonial reading of the poem "Moses" by Ivan Franco. Almost for the first time in Ukrainian literary prophetic vision, which contains a poem will be deciphered as not optimistic.

The article modified poem by Ivan Franco "Moses" as a visionary of prophetic utopia, which, on the one hand, marked the author's need to understand his own life, on the other - provides an understanding within an allusion space "Jewish people - the Ukrainian people" not optimistic future prospects of Ukraine because of its colonized status. The writer argues that people brought up in slavery, even reaching the promised land of God / receiving state will not be able to implement their own national identity.

In the vision of Ivan Franco Ukrainian nation appears oppressed, those who did not recognize his characters, does not have its own word. Moses in parables calls it the worst of all the other (do not have any talent).

The biggest faults of the people are weaned from their mother tongue and therefore the loss of metaphysical weapons. Moses has associated himself with the a victim, who own useless people. Predicting the emergence of Jews active leader Joshua, but he points out that his destiny is suffering. He wants his people "shone among of free" (prologue), but it implies "forever anguish and horror."

Key words: visionary and prophetic utopia, prophecy, colonialism, anticolonialism.